

Műltbanaező

Írásos emlékek Borszékéről

Fejezetek Farkas Aladár¹

„A borszéki ásványvíz palackozás 200 éves története” című könyvéből

ÖSSZEFOGLALÓ

A SZERZŐ A KORABELI SAJTÓ TÜKRÉBEN IGYEKSZIK BEMUTATNI A BORSZÉKI ÁSVÁNYVÍZ PALACKOZÁS TÖRTÉNETÉT. IDŐRENDI SORRENDBE IGYEKSZIK KÖZZÖLNI MINDAZT, AMI AZ ÁSVÁNYVÍZ PALACKOZÁSRÓL IPARTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL JELENTŐS INFORMÁCIÓNAK SZÁMÍT. AZ ELMÚLT 200 ÉV ALATT LÁTVÁNYOS FEJLŐDÉSEN ESETT ÁT A BORVÍZPALACKOZÁS, ÉS TÚLZÁS NÉLKÜL ÁLLÍTHATÓ, HOGY MA KÖZÉP- ÉS KELET-EURÓPA LEGNAGYOBB PALACKOZÓ ÜZEME TALÁLHATÓ A KIS HEGYVIDÉKI VÁROSBAN.

INHALT

IM SPIEGEL DER ZEITGENÖSSISCHEN PRESSE BEMÜHT SICH DER AUTOR DIE 200 JAHRE GESCHICHTE DER ABFÜLLUNG DES MINERALWASSERS VON BORSZÉK DARSTELLEN. CHRONOLOGISCH GIBT ÜBER DER ABFÜLLUNG DES MINERALWASSERS AN, WAS WILL AUS GEWERBE-HISTORISCHEN HINSICHT VIEL HEIßEN. DIE ABFÜLL-

LUNG DES MINERALWASSERS VON BORSZÉK (ALS „BORVÍZ“ GENANNT) HAT IN DEN VERGANGENEN 200 JAHREN SPEKTAKULÄRE ENTWICKLUNG GESCHAFFT, UND DASS HEUTZUTAGE DER GRÖßTE ABFÜLLBETRIEB VON MITTEL- UND OST-EUROPA IN DER KLEINEN BERGSTADT ZU FINDEN IST, SEI KEINE ÜBERTRIEBENE BEHAUPTUNG.

SUMMARY

THE AUTHOR REPRESENTS IN THE MIRROR OF CONTEMPORARY DISPATCHES THE 200 YEARS HISTORY OF MINERAL WATER BOTTLING FROM BORSZÉK. HE HAS TRIED TO DESCRIBE THE INDUSTRIAL HISTORICAL INFORMATION OF IMPORTANCE CONSIDERING THE MINERAL WATER BOTTLING, IN CHRONOLOGICAL ORDER. CONCERNING THE WATER BOTTLING FROM BORSZÉK (CALLED “BORVÍZ”) A SPECTACULAR DEVELOPMENT HAS BEEN ACHIEVED DURING THE PAST 200 YEARS, AND UNEXAGGERATED CAN BE STATED THAT THE LARGEST BOTTLING PLANT OF MIDDLE- AND EAST EUROPE IS FOUND IN THE SMALL HIGHLAND TOWN.

Borszék eredete, mint a települések nagy részéé, homályba vész. Fölfedezéséről, kialakulásáról számos feljegyzés maradt hátra. Vízét a környék lakossága már nagyon rég ismerte és használta. Ez alkalommal csak a legfontosabbakat említjük meg.

Báthory Zsigmond erdélyi fejedelem, „1594. augusztus havában Gyulafehérváron tartózkodott, ki 24. évében volt már akkor. Rajta azonban valami kimerültség tűnt fel. Ezért *Bucella*, Báthory olasz udvari orvosa a borszéki Lobogóból nehéz vasabronchos hordókban nagy költséggel hozatott vizet s azt jéggel hűtetvén meg, abban napokig fürdött.” Tudjuk meg *Jósika Miklós* 1847-ben kiadott „*Jósika István*” című történelmi regényéből.

Benkő József szerint 1740 előtt csak a bölényvadászok járták az itteni erdőket, de 1760 körül már 40 vendég látogatta. (Puskás F.11–15. l.)

A borszéki borvíz híre már a XVIII. század közepén ismert *külföldön*. *Fridvaldszky* 1767-re teszi azt az évszámot, amikor már külföldre is eljutott a borszéki borvíz híre. Ekkor már „egész nyáron át” látogatták a hazai és külföldi kétségbeesett betegeket.

A Székelyföldön az ásványvizet borvíznek nevezik, sőt helyenként a borvív-

Borvizes székely

forrást arhaikusan borkútnak. Így jelenik meg a Duldner- féle szerződésben is.

Dr. Hankó Vilmos szerint is „a savanyúvizek királya... Európának rangban legelső élvezeti vize”. (293) Palackban egészen Alexandriáig, Kostantinápolyig szállították, de ott volt Budapesten

Párizsban, Londonban, sőt New Yorkban is.

Egy 1700-ban kelt összeírásban (gr. Lázár Miklósnak *A gr. Lázár család* című könyve) már szerepel „Borszék mezeje”, sőt egy 1745-ben keletkezett periratban az áll, hogy Borszéken Gyergyó-

¹Farkas Aladár 1948-ban Tekerőpatakon született, 1971-ben elvégezte a nagyváradai Pedagógiai Főiskola testnevelés és sport szakát, azóta Borszéken dolgozik Az erdélyi „Források” szerkesztője, a „Borszékért Alapítvány” alapító tagja, több Borszékéről szóló könyv és többszáz cikk szerzője a 89 utáni rendszerváltás után kezdett el foglalkozni helytörténettel.

szék által épített több fürdőház és kápolna állott.

Az 1760-as években kezdődött az ásványvizek vegyelemzése. *Mátyus István*, később *Zágoni Gábor*, marosvásárhelyi orvos. Munkájuk eredménye eljutott Bécsbe, Johann Heinrich *Crantz* professzorhoz is.

Az első tudományos munka, amely Borszékéről megjelent, az a *Fridvalszky*: Mineralogia magni principatus Transilvaniae, amelyet 1767-ben adtak ki Kolozsváron.

Teleki József írta 1799-ben „...egészen Borszékig, mind nagy erdőben, iszonyu meredekségeken és hágón megyen. Utja olyan rossz, hogy nem tanácsos más szekeren járni, mint paraszt szekeren. (...) Egy völgyben van azon Borkut a mellyről tudos dr. Pataki azt állítja, hogy egész Európában legg első (...) Az kut kövel van ki rakva, belöle egy veres Sedimentumot deponált. Ize jobb van az Homorodinál, nem forr felette nagyon” (Úti jegyzetek. 1937. 37–38.)

„Borszék Erdélynek leglátogatottabb fürdője, hová nem csak a hazából, hanem a szomszéd fejedelemségekből is annyian csődülnek, hogy bár jelenleg 70-nél is több ház van, mégis a fődény alatt bajosan lehet szállást kapni.” Írja Puskás Ferencz 1882-ben megjelent monográfiájában.

Az első térkép, amelyen Borszék megjelenik, a bécsi Hadilevéltárban őrzött, 1769–1773 között Erdélyről készült katonai térkép, amelyen, **Borszeg** néven van feltüntetve.

László Mihály gyergyói római katolikus főesperes 1816-ban kelt latin nyelvű naplójából tudjuk, hogy „Emlékezetelőtti időktől fogva Borszéknek nevezett helyen levő borvízforrás, mely a hagyomány szerint közel 200 évszázad óta a mindenfelől odatóduló emberek által sűrűn lón látogatva.”

Halmágyi István volt királybíró és háromszéki főispán „Naplói és iratai” című könyvében beszámol arról, hogyan gyógyul meg 23 nap alatt Borszéken. Így méltatja a borszéki vizet: „erejére és ízére nézve Erdélyben és talán Európában is a legelső”.

Miski György: Erdélyi és Erdélyen kívüli települések ismertetése című könyvében azt olvashatjuk, hogy 1770-ben **Acidulae Borszeg** néven szerepel, majd 1854-től **Borszék**, **Borsec**, és 1913-tól **Borszékfürdő** néven.

Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótárában szintén Borszeg néven említi, *Lipszky* után (1804), ahol Bor a Borpatak előszava, és a szeg-sarok, szeglet, zug.

Vofkori László Székelyföld útikönyve II. kötetében azt írja, hogy „bor = fenyő, sek = irtás, tisztás, de jelentheti az ásványvíz előfordulási helyét is.”

Lebrecht, egy 1804-ben írt földrajzi művében ismerteti Erdély fürdőit, borvizeit, Borszékéről így ír: „Borszéken van az egész országban a legjobb és legkedveltebb borvízforrás, amit egy idő óta nagyon látogatnak, és a vizét elszállítják innen. De a forrást, csak lovon, vagy egy jó darabon csak gyalog lehetett megközelíteni és ezért nehezen ment az elszállítása. Ez a borvíz olyan szénsavas volt, hogy az üvegeket jól bedugaszolva, egy évig is el lehetett tartani.”

1831-ben Borszéknek már pecsétnyomója volt, ezzel hitelesítették irataikat. Másolata megtalálható a Csiki Székely Múzeumban.

Ötvös Ágoston, gyulafehérvári orvos, 1836-ban írt orvosi disszertációt az erdélyi gyógyvizekről, és ő nevezi először a borszéki borvizet „az erdélyi vizek királynéjának”. **Vita** Zs. 242. Ez az elnevezés némi változtatásokkal megmaradt a mai napig, mert a borszéki borvíz nemcsak gyógyerejével, hanem tisztaságával, kellemes ízével is mindig kitűnt a többi erdélyi borvíz közül.

Az 1860-as évek közepén Orbán Balázs így lelkendezik: „Annyi gyógyforrásokkal gazdag hazánknak legnevezetesebb fürdőjénél vagyunk, egy forrásnál, mely az egész ismert világon egy a maga nemében, melynek vizét már egy egyenlítő tűzpróbáját is kiállotta, s mely ha hazánk a világkereskedelemtől el szigetelve nem volna, bizonyonnyal nagy szerepet játszana a párisi és londoni inyenczek asztalánál is, így legfennebb közvetlen szomszédaink tudnak róla valamit.”

A Borszék–Holló–Tölgyes közötti út 1880–1881 között épült meg, addig a borvizet lóháton szállították palackokban.

Fennmaradt egy Hirdetés az Erdély című folyóirat, 1894/5. számában „Az Ásványvizek királya A Borszéki Savanyúvíz kapható HIRSCHFELF SÁNDOR fűszer- és csemegekereskedőnél. Kolozsvár és vidéke a „Borszéki vizek” kizárólagos főraktára. A Fő- és Kossuthforrásokból állandóan van a főraktárunkban liter és félliteres palackokban, kitűnően dugaszolva, zinn-kupakkal és czimkével ellátva. Ára szabadon: 1 liter cserével 10 kr, üveggel 16 kr. 10 üveg vételénél 1 krral olcsóbban. Fél liter víz cserével 7 kr. üveggel 11 kr. 10 üveg vételnél fél krral olcsóbban.

Szilvássy János, Borszék fürdőorvosa írja, hogy „Csíkvármegye egyedül több kitűnő forrással rendelkezik, mint sok más ország. Ezek között kétségtelenül a

legjelentékenyebb úgy is mint fürdő, úgy is mint nagyszabású vízüzlet Borszék. Bámulatos az a vízbőség, mely egy alig 200 holdnyi területen, itt számtalan forrásból elébugyog, melyek közül némelyik oly gazdag, hogy egy maga el tudná látni fél Európát kitűnő borvízzel. Tudvalevő, hogy a savanyú vizek királynak nevezik, amit méltán meg is érdemel.”

Dr. Urmánczy Nándor: „Ha Borszék Csehországban lenne, muszka nagyhercegek, más földrészek lakói keresnék fel kincses forrásait, s fejedelmek asztalán fogyasztanák vizét...” írta az Erdély, 1896/3. számában.

Közigazgatásilag 1850-ben az udvarhelyi katonai kerülethez, csíkszeredai körzethez, és a gyergyószentmiklósi alkörzethez tartozott. 64 házzal és 320 lakossal rendelkezett. Ebből 100 német, 87 magyar, 67 román, 57 székely, 4 szász, 3 örmény és 2 cigány.

1873-ban a gyergyótölgyesi járáshoz tartozik, 215 házzal és 1364 lakossal. A nemzetiségi megoszlás: 916 magyar, 96 román, 26 német, 1 szlovák és 77 egyéb. 1880-as népszámlálás már 1116 lakost jegyez.

1910-ben 378 ház és 1862 lakosa van, 1702 magyar, 126 román, 23 német és 11 egyéb. Ebből 1134 magyar, 176 román, 92 zsidó, 10 német és 6 egyéb.

1920-ban Ciuc (Csík) megye, Tölgyes járás, a lakosok száma 1418 és 379 ház. 1925–1929 között Neamt megyéhez tartozott.

1930-ban Maros megyéhez tartozott. A lakosok nemzetiségi megoszlása: 1688 magyar, 286 román, 140 zsidó, 31 német, 14 szlovák-cseh, 2 cigány, 1 orosz, 1 lengyel, 1 örmény és 2 egyéb.

1937-ben Maros-Torda vármegyéhez tartozik.

1944-ben Csík megyéhez, gyergyótölgyesi járáshoz tartozik. 5572 házat és 2247 lakost számláltak. A nemzetiségi megoszlás: 2016 magyar, 182 román, 21 cigány, 13 német, 15 egyéb.

Településünk 1987-ben éri el a demográfiai csúcst, 3378 fő.

Az 1992-es népszámláláskor már csak 3053 főt jegyeztek föl.

A népsűrűség 2000-ben 33,2 fő/km², a természetes szaporulat 2,9%, míg a vándorlási egyenleg 0,3%, tudjuk meg az Illyés Közalapítvány támogatásával készült tanulmányból.

A 2002-es országos népszámlálás a népességszökkenés eddig nem ismert méreteit jegyezte fel: alig 2886 személy az állandó lakos.

„A borszéki szekerút megépítése megkezdett, u. i. ez időben (1782)

gyógyulás céljából Borszék látogatottsága megkezdődött” tudjuk meg *Dr. Endes Miklós*: Csík-, Gyergyó-, Kászon székek történetéből (227.) A gyergyói fuvarosok az u. n. „borvizések”, az akkor is már híres borszéki borvizet Kolozsvárra, Nagyváradra, Aradra és még tovább is szállították. A borvizáruállással kapcsolatos volt az üveggyártás, ez Borszákon már 1806-ban elkezdődött.

Wagner L. 1773-ban akadémiai értekezést tart Bécsben a borszéki vízről. *Crantz H. F.* is felelegeti Borszáket az osztrák birodalom gyógyvizeiről írt munkájában, *Akadem. Dissertat.*

1793-ban Neustadter, Erdély főorvosa, a „*Siebenbürgische Quartalschrift*”-ben (III. k. 179. l.) pedig leírja azokat a betegségeket, amelyekben Borszék ásványvizei jótékonyan hatnak.

Günther Valentin – II. József császár irodatisztje (főhadit tanácsbeli fogalmazó) betegen érkezik Borszákre, 1803-ban, ahol 6 hét alatt megerősödött és gyalog tért vissza Ditróba. Gyógyulásának emlékére egy kertet létesítettek Borszákon. Később *Zimmethausen Anton-al* mulatott Bécsben (bécsi municipium tanácsosa volt) és ott a bort a rojcsi (Lengyelország?) borvíz egészen megfeketítette, *Günther* erre felkiáltott: „oh, isteni Borszék, senki sem tudja, te hol buzogsz, senki sem ismeri gyógyerődöt.” Elmesélte gyógyulása történetét és elhatározták, hogy Borszáket bérbe veszik, és vízkereskedést kezdenek Bécsben.

Eisner bányamérnök és üveggyárossal leutaztak Borszákre, megtalálták az üveggyártáshoz szükséges kőzeteket, az egy szódán kívül.

Zimmethausen és *Günther* – Kurz Antal szerint – a szerződést május 29-én kötötték meg. A közbirtokosság részéről gr. Lázár Zsigmond, a primori rend képviselője írta alá.

Más szerző más időpontot jelöl meg a szerződéskötésre. Dr. Cseh Károly: „1804-ben Szt. István havának 20-án 28 évre bérbe vette Borszék területét Ditró és Szárhegy Közbirtokosságtól, évi 400 magyar forintért.” A 20 pontos szerződés olvasható *Dr. Cseh Károly* 1873-ban kiadott Borszék monográfiájában. Sajnos ez a haszonbérleti szerződés („Egyezés”) nem maradt fenn, mivel a csíkszeredai kir. törvényszék, az 5596/1888 polg. sz. alatt indított perhez csatolva lefoglalta. De maradtak fenn hivatkozások, amelyekből rekonstruálható annak tartalma. „Zimmethausen Antal és társa felismerték a borszéki ásványvízforrások rendkívüli gyógyerejét, értékét, hasznosítható és szállítható voltát, s ez-

által inditattva a két község közbirtokosságától 28 évre haszon bérbe vették azon célból, hogy az ásványvizet az országban és a szomszéd tartományokban is kereskedés tárgyává tegyék, s hogy ez létesíthető legyen első sorban üvegghuta, fűrészmalom felállítására, ahhoz megkívánható famennyiségre és a munkások marháinak legelőre volt szüksége, s mindezen szükségek fedezésére és kielégítése céljából a szerződés 1. pontjában körülírt erdős terület lett átadva haszonbérletőknek” (Csiby Andor, 38.)

Sikerült időközben beszerezni az Állami Levéltár csíkszeredai fiókjától a szerződés másolatát. Ebben megtaláljuk azok nevét, akik a gyergyóditrói és gyergyószárhegyi Militaris és Provincialis részéről, valamint a Communitasoknak nevében aláírták a szerződést: Csibi Lukács falusbíró, Csibi Tamás, Kovács Simon, Puskás Miklós, Puskás Simon, Siklódi István, Mezei György, Bajkó István, Küsmódi András és Csibi Ferencz. Továbbá Hegedűs János, ditrói falusbíró hűtőseivel, Szárhegy részéről Gáspár Ferenc, falusbíró és a falu hűtősei: Tóth György, Szabó Antal, Puskás József, Ambrus Antal, Simon János, Ambrus András és Simon Márton nemes vitézlő, székely katona renden lévő személyek és szárhegyi birtokosok. A Provincialis részéről szárhegyi méltóságos Lázár Zsigmond úr, Fülöp Albert, Farkas Bíró, közlakos, Illyés Antal, hűtős és Kolcsár János. A szerződés tárgya: *Borszék Havasának környékét Árendába adni.* Leírják a határokat is: „A három patak között lévő erdeit és mezeit, Keletre a Beszterce vize, Délről a nagy Borpatak, kis Borpatak, Nap Nyugatról a Kerek hegy, Északról a Borszék-pataka (Holló csapása nevű ösvény, a Beszterce folyóig).” Engedélyezik az üvegcsűr megépítését, a Nagy Bor-patakán fűrészs- és lisztelő malmok építését és egyéb szükséges épületeket építhessenek magok s dolgozó embereik számára.

A szerződés 2. pontja kimondja, hogy az „Árendátor urak kertet készítenek”. Fontos tétel fogalmazódott meg a 3. pontban: „Az építmények az árenda kitelte után a két Communitasoknak marad.”

A 4. pont engedélyezi az árendált erdőből békasót és egyéb, az üvegcsűrhez szükséges anyagot keresni, ásni, mészkövet kitermelni, de megtiltja azt Borszék mostani kaszáló mezeiben. Engedélyezi tutajfa és a Fűrész tőkének fát kitermelni az *Eleven Erdőből*.

Az 5. pont értelmében szabad halászni, vadászni, a maguk szükségleteire és nem kereskedni vele.

A 6. pont kötelezi a bérlőt, hogy „A

Borvíz szomszédóságában építsen egy jó korcsmát, mészárszéket – 2000 Rft-ig, amit a Communitasok meg nem fizetnek.”

A 10-es pont szerint a két Communitasbéli lakosokat semmiképpen ne akadályozzák, hogy pénzért maguk vagy marhájával dolgozzanak, és szükséges épületeket építsenek.

Számunkra fontos a 19-es pont, amely leszögezi: „lévén az árendátor uraknak Ófelségétől engedtetett olyatán exclusivum, privilegium, mely szerint, hogy a Borszéki Borvizet a Külső Tartományokba, vagyis Ausztriába másoknak felvinni és azzal kereskedni szabad.” De ez a privilegium ne akadályoztassa a két birtokos községet, hogy mint eddig is szabadon ne kereskedhessenek Erdélyben, Magyarországon a borvízzel.

A 20. záró cikkely értelmében „ezen árenda kezdődik a folyó 1804-ik esztendő június hónap 25. napján”.

A contractuális levelet ellenjegyezte Sándor Mihály Nemes Két Csík Gyergyó és Kászon Székely Székek Fő Király Bírja és Gáborffi Pál Nems Gyergyó székének v. király bírja, Mikó János Gyergyószék notariusus és Zimmethausen.

1805-ben Zimmethausen Borszákre költözött, és a következő évben már neki is fogott az üveggyár fölépítéséhez. Rá két évre már a szükséges üvegeket egyárban készítik. Évi 3 millió darabot.

Rendkívüli szorgalommal és tevékenységgel fáradozott az üzlet felvirágoztatásán, mindazonáltal a remélt nyereség nemcsak hogy elmaradt, hanem az üzlet nagy veszteséggel járt.

Günther 1815-ben visszalépett a bérlőtől, és pénzt is kivonta belőle. Zimmethausen azonban hajthatatlan volt és nekifogott elképzelései megvalósításának: a forrást köpűvel látta el, s a vendégek számára házakat épített, Ditró felé megépítette az utat.

Mivel Borszék a két birtokos község tulajdonát képezte, a bérleti szabályzat értelmében a bérlő köteles volt elsősorban a két község lakóit alkalmazni munkára.

1813-ban *Lázár Lajos* gróf, Szárhegy és Ditró községek egyik legnagyobb és legbefolyásosabb földesura, látva Borszék gyors fejlődését, megirigyelte azt Zimmethausentól, és a két birtokos község hallgatóságos beleegyezésével perbe fogta a bérlőt. Kérte a szerződés felbontását, vállalva a per összes költségeit. Az akkori 400 Forint helyett 1000 Forintot ígért. A per 55 évig tartott. Lázár gróf Zimmethausent börtönbe vetette, esetleges perköltségek címen, aki csak kilenc

hónap után szabadult betegen, teljesen leszegényedve. A két község váltotta ki, megbánva az ellene elkövetett igazságtalanságot. A per azonban tovább folyt. Előbb Zimmethausen, majd halála után az örökösök pereltek. Minden szinten nyertek: a csíkszéki széknél, a marosvásárhelyi ítélőtáblánál és a bécsi legfelsőbb törvényszéken.

A két község, hogy enyhítsen lelkiismeretén, 1836-tól haláláig nyugdíjat folyósított, és egy kertes házat adott bérmentesen rendelkezésére. Halála után feleségének folyósították az eltartási pénzt (havi 500 forintot, 1849-ig, majd 400 forintot, egészen haláláig, 1868-ig) hogy a hátra maradt családtagok ne nélkülözzenek.

A két község Zimmethausen földi maradványait egy szép mauzóleumba helyezte el, a Ferenciek szomszédságában, a régi temetőben. Ezt az első világháború alatt vandál kezek feltörték, és csontjait szétszórta. A Fürdővállalat 1933 őszén helyezte újra sírba, a ma is látható sírhelyen. A város 1981-ben felújította ezt a síremléket.

A Cziráky féle összeírásban (1820.) ez olvasható: „Vagyon Borszékbe nevezetes savanyú víz, igen jó és hasznos.” A leírásban szerepel az „üvegfabriká” is, „hol az üveget meg vévén tilalom nélkül töltheti meg ingyen savanyúvízzel, amelyet, ha külföldre viszen, minden cylinder savanyú vizért adnak egy forintot, s ha távolabb viszi kettőt is, mely savanyú vízzel való kereskedést aki folytatja élhet belőle, úgy abból is is lehet jó nyereséget hajtani.”

Ugyancsak 1822-ből maradt ránk egy „Jelentés A Borszéki, orvosló erejéről méltán elhíresedett Ásványosvíz árultásáról.” Ebben olvashatjuk „Ő Felsége az Ausztriai Császár és Magyar Király, különös szabadsággal méltóztatott az ezt áruló Egyesületet megajándékozni.” Azaz szabadságot kaptak az ásványvíz szabad szállítására. Raktárakat állítottak fel „Ó Aradon, Scholzer Úrnál, Szegeden, Mirkovits és Zseravitz Uraknál, Pesten, a Kék Unikornis nevű bóldban Krausz Károlynál, és az Arany Vasmatkánál Hoffman Uraknál, Pozsonyba, Fischer János Polgári Kereskedő Úrnál.”

Dr. Scheint Dániel 1825-ben, Bécsben egy munkát tesz közzé, amiben ismerteti az általa végzett vegyelemzéseket. Ebben a könyvben található az a térkép is, amit Lallosevenich negyedik határőrezred főhadnagya készített két évvel korábban, és látható az a 23 épület, amely abban az időben létezett.

Duldner György, jászvásári cs. kir.

agens, Zimmethausen későbbi társbérelője Ditrón alól, a Kőrös-tanya dombján, a Maros közelében egy pincés faházat építtetett, amelyet borvízlerakatkának használt. Innen indították tavasszal a tutajokat és rajta a borvizet. 12 évi szabadságot nyert a borszéki borvíznek az ország területén kívüli árulására Duldner felhívja a figyelmet, hogy ügyeljenek az üvegek töltésére, „a jó móddal történő bédugással” tudják megőrizni a víz erejét. Hangsúlyt fektet az üvegek mosatására is. Ebben az időben vezetik be, hogy „minden flaskóért a borvízzel kereskedő fizessen egy konventios krajcárt”. A katonasztek és nemes birtokosok minden szerdán taxa nélkül szabadon tölthettek maguk szükségletére. (1829. augusztus 10.)

A Nemzeti Társalkodó 41. számában (1830) olvashatjuk, hogy a borvíz elég olcsó, mégis 4–5 nap alatt alig tudnak eladni egy szekér borvizet városaink piacán.

1832-ben lejárt a Zimmethausen-féle szerződés, és Schusztér András, megyesi lakos veszi bérbe Borszéket 6 évre. A bérleti díj évi 3115 r. (rajnai – szerk. megj.) forint volt. Gr. Lázár László, királyi főkormánybiztos tanácsos és tartományi kancellár Borszék jóvedelmének fokozása céljából indítványt tesz egy kezelési szabályzat elkészítésére. Ez a szabályzat 1832-ben elkészült. Ebből ismertetünk egy pár dolgot:

1. „Borszék havasa egész kiterjedésében a benn lévő üvegyárral és mindenemű javadalmával örökre oszthatatlanul közre hagyassék és felosztását se egyik, se másik község birtokos tagjai ne követelhessék.”

2. „Senkinek ezután Borszéken magánbirtokul szolgáló hely nem adatik.”

1833. május elsejétől díjat szabtak ki minden kupa borvíz után (egy ezüst krajcár).

1838-ban (június 26-tól) a szászrégeni Vermescher Mihály következik Borszék hasznóbérelőjéül, szintén hat évre, aki évi 4600 rajnai forintot fizetett a tulajdonos községeknek. Ebből évente 500 r. forintot Zimmethausennek fizettek, addigi fáradozásáért (nyugdíjként.) A szerződésben az is belefoglaltatott, hogy a bérelő az utat a ditrói Tilalmastól Borszékig járható, a főkut pedig jó állapotban tartja. Azt is leszögezték, hogy a Fő-kút három csorgójából, kettőt a hasznóbérelő használasson, egyet pedig az idegen borvizes kereskedők. Ez alól kivételt képeztek a szárhegyi és ditrói birtokos lakosok. „Azon idegenek pedig, kik az üvegeket idegen gyárból hozzák, a töltésnél utolsók legyenek.” (Puskás, 56.)

Egy Vándor álnévű cikkíró (1839) így ír: „Gyergyó legérdekesebb nevezetése Borszék, az erdélyi savanyúvizek fejedelme.” Fejtegetéseiben ilyen gondolatok olvashatóak: „Borszék legcsekélyebbik forrása Németországban helységeket tenne boldoggá.” Eladás végett kora tavasztól késő őszig szakadatlanul hordják vizét Udvarhelyszék, Marosközék havasalji székelyei, a gyergyóiak üznek vele kereskedést, de inkább a hazában, ritkán viszik Debrecenig.

Kövári László: „Tájképek utazási rajzokban”, című könyvében azt írja, hogy éjjel nappal töltik egy csapon, néha kettőn is az üvegeket, a várakozó szekerek táborát képeznek...” Az ívó borvíz elsősege csak Borszéké marad”, írja fent nevezett könyvében, párhuzamot vonva Előpatak, Bodok borvizeivel. „...Borszék az erdélyi borvizek királya. Mint ívó borvíz páratlan, egy a maga nemében.”

A Gubernialis Expediturái Hivatal Passualis Levelet állított ki borszéki borvíz szállítására Moldvába, tudjuk meg a Suky család levéltárában őrzött Vegyes periratból, Kolozsvár, 1836.

Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása* című monumentális könyvében részletesen foglalkozik Borszék keletkezésével és fejlődésével.

Schnell Péter és Stenner 1841-ben vegyelemzéseket végzett a Főkút és a Lobogó forrásoknál.

1844–1853 között az évi hasznóbér 6000 váltóforint, a bérelő továbbra is Vermescher Mihály, és a szintén szászrégeni Seibriger György. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején a bérlők otthagyták Borszéket, ahová csak a szabadságharc leverése után térnek vissza. A megújított szerződésben azt is kikötötték, hogy az üvegyárat, amelynek falai, – lévén, hogy fenyőfából voltak – kezdtek korhadni, kőfalra kell építeni. Borszék ekkori életét nagyon szépen leírja Vasile Alecsandri a *Borsec* című írásában (Culegeri de prozã, Buc. 1966. X. 163–176.)

1847-ben a ditrói Fülöp András egy új „imolát” (kápólnát – a szerk. megj.) építtet, faragott fenyőből, a két község pénzén. Rajta egy pár évig toronyóra is állott. A '60-as években ezt a kápólnát levakolták és kimeszelték.

II. 1848–1916 közötti időszak

Wermescher Mihály – miután a magyar forradalmat és szabadságharcot leverték –, újra visszatért Borszékre. A forradalom alatt keletkezett károkat a helybe-

lieken hajtotta be. Ebben segítségére voltak *Kedves Lajos*, *Náwrátszki Károly* és *Simon Sándor*, volt kapitányok. A haszonbérlo élve a kialakult politikai helyzettel, újabb hat évre megkapta Borszékét, ugyanazért a hatezer rajnai Forintért, amit az előző időben fizetett.

1848-ban 260 üveg víz, 1851-ben 200 üveg és 1862-ben öt üveg víz szállítása szerepel. Ebben az időben egy üveg víz ára üveggel együtt 1 firt. 40 krajcár volt. Az üvegeken PB (principal brunnen) felírat állt. (Puskás F. 95.)

1851-ben *Föderl* kerületi biztos engedélyezi a borvíz pecsételését házilag. Ezt kezdetben *Bajkó Elek*, régi táblabíró végezte, majd a következő évtől a ditrói *Siklódi Mihály* is segített neki.

1853. április 24.-től a borvíztöltés és pecsételés *Seibriger György* és társa *Baruck Benedek* joga lett.

1854-ben az évi haszonbér már eléri a 8000 pengőforintot. Ebben az időben (1854–1855) épül a töltőház és a mellékraktár, a főraktár, és a felügyelő lak. Ekkor már Borszékét 8 lámpa világítja meg. A borszéki ügyek vezetésére 3 tagú választmány, majd 1857-től 4 tagú, később „fürdőbizottmány” néven több tagú vezetőség látta el a vezetést, építést és szépítést. Tehát ekkortól számíthatjuk Borszékét létét, mint fürdőhely.

Az '50-es évek elején egy cseh mérnök, *Albertha Károly* látta el Borszék gazdasági teendőit, jól-rosszul. Egyenesebbre tölte a piacot, a Főút két oldalára ezüstjegenyét ültetett, a László-kutat mélyebbre ásatta, köszén után kutatott a Tinovában. „Áldásos” tevékenységét 1859-ig folytatta. A borvizes szekerek számára egy új utat építenek. Alsóborszáken pedig egy új haszonbérlo lakot és irodát. Itt lakott az üzlet-igazgató és a pénztárnok. A munkálatot *Lázár Alajos* vállalkozó készítette 8 ezer pengő forintért. A Kossuth-forrás közelében egy filagória épült.

1855-ben *Kágerbauer Antal*, kolozsvári építőmester megépítette a nagy raktárt, amely 200 ezer borvizes üveg tárolására volt alkalmas. Ugyanitt kapott helyet a két raktárnak lakása, és a pecsételő ház. Az egész épület 22 ezer forintba került.

1856-ban (április 24.- október végéig) *Seibriger György* haszonbérlo már 10 ezer pengőforintot fizet. Őt követi *Mándel György*, brassói bérlő (november 1.-től), aki már évi 30 ezer p. forintot fizet, majd 1862–1868 között évi 32 ezer p. forintot. Ekkor vegyelemzi *Folberth* a László- (5-ös) kút vizét.

1860. október 20-án *I. Ferenc József* császár kiadta az un. Októberi Diplo-

mát, amelynek értelmében visszaálltak az 1848-ig működő kormányiszervek (Erdélyi Udvari Kancellária, Magyar Helytartótanács). Visszaállították a régi megerendszert. Újra engedélyezték a magyar nyelv használatát.

1861-ben a Fokhagymás vizét kőcsatornába foglalták.

A Fő-kútnál, már a korábbi években a nyári szezon alatt egy leányt tartottak, aki a szomszagos vendégeknek a forrásból vizet merített. Később ilyen vízmerítő leányokat alkalmaztak az erdei és más ivó-forrásokhoz is.

Charles Boner, angol utazó és geológus 1862-ben járt Borszáken. Leírása szerint „az egész országba szertehordott korsókat az emberek saját máháslovaikkal szállították el, amelyek olyanok, mint valami kereken kormányzott négyszögű teknők, tele vannak átlátszó üvegekkel, és azokat messzire elszállítják.” Csak ő írja, hogy „ennek a víznek olyan nagy a szénsavtartalma, hogy az itteni számítások szerint mintegy 5000 üveg elpattan évente”. A bécsi orvosi fakultás szerint ezt a vizet éveken át el lehet tartani, anélkül, hogy a jó tulajdonságaiból valamit is veszítene ez az egyetlen ilyen jellegű ásványvíz, amelyet az Egyenlítőn túlra is el lehet szállítani anélkül, hogy a szénsavtartalmából veszítene.

1863-ban egy új raktárt építenek, *Miksa Károly*, Csík-szék mérnöke tervei alapján. A kivitelező *Mándel Dávid*, vállalkozó. *Dr. Mayer Ignác* megírja német nyelven „Borszáki vizeinek ismeretét”, amit a birtokos községek költségein lefordítanak magyar, román és francia nyelvre is.

1864-ben szakszerűen összefoglalják a Főkút vizét, és Kolozsvárról rendelt kő-köpübe kerül. Laposra faragott kő-táblákkal kerítették be, föléje öntöttvas védőrácsot készítettek. *Bukaresti János*, marosvásárhelyi malom- és építőmester terve szerint *Steckbauer Vilmos* építész megépíti a főkútnál a töltő-házat és az emeleten átjáró-hidat, a zenészeknek karzatot. Mindezt vaslemez fedélzettel és szépen lefestve. Ugyanebben az évben a Fő-kút hozama megcsappant, ezért segítségül hívták Balánbányáról *Herbich Ferenc* geológust, aki a Borszáken tartózkodó *Frübeck Károly* polgári mérnökkel újrafoglalták a vízereket, és révi földből kiégetett és cementmészrel összeragasztott csatornába vezették. Így már újra a régi volt annak hozama.

1865-ben a már helyreállított forrás vizéből *Herbich* a fürdő-bizottmány határozata alapján lepecsételte üvegekben vízmintát küldtek a bécsi császári kirá-

lyi állami geológiai tudományos intézethez, amelynek ő is tagja volt. Innen a borvíz kitűnőségét igazoló nyilatkozat érkezett.

Ugyanebben az évben az erdei József-kútnál filagóriát építenek.

1865. július 24-én a fürdő-bizottmány határozatot fogadott el, amelynek értelmében a borvizet, csak saját gyártmányú üvegekben adják el. Fontos volt ez a döntés, mert idegen borvizet kezdték forgalmazni borszéki gyanánt. A borszéki palackokon a német világban, s idegen ajkú haszonbérlo idejében **P. B.** (*principal brunnen*) betűk álltak. De a furfangos kereskedők ezt is kijátszották. A porumbáki üvegek szintén e betűkkel voltak ellátva, és azokban bibarcfalvi borvizet forgalmaztak, *Borhegy* felirattal, borszéki gyanánt. A további családok elkerülése végett, a fürdő-bizottmány arra kötelezte *Mándel* haszonbérlo, hogy az üvegpalackokra ezen túl **M. D.**, s alája **F. K.** (főkút), betűkkel bélyegeztessen. Ezt a változtatást a hírlapokban is közzé tették, a fogyasztó közönség tájékoztatására. Később az üvegek nyakán lévő ólomkupakokat szedték le ügyesen és használták fel másodsor is, miközben az üvegekbe más vizet töltöttek (bibarcfalvi, rákosi, stb.)

1867–68 között *Bajkó Mátyás*, bizottmányi tag irányításával erdei leveles fákkal beültetik a Főkúttól Észak-Keletre fekvő dombot, és a László-, Boldi-zsár-, Ó-sáros közti terület. A Főkút mellett megépítik a töltő-házat, s az emeleten a zenészek számára fedett sétányt.

1868–1874 között az évi haszonbér 52821 pengő forintot tett ki, a bérlők: brassói *Csurku Miklós*, *Popovics János*, *Sterin* és *Dumitru és Társa Archimandrescu* kereskedő társaság.

1870-ben az üvegyárat újjáépítik, *Szász Ferenc*, ács, kőműves és *Dezső Mózes* vállalkozó vezetésével 3 olvasztó és hűtő kemencét építenek. Ezek a munkálatok 13733 forintba kerültek. Ebben az időben a borvíz dugaszolását szurokkal végezték (fenyőgyanta), ami bőven volt a fenyőerdőkben. Ezért pénzt fizettek.

Köpübe foglalják az addig még névtelen Kossuth- kút vizét.

A borvízraktárba a fenyő stellági (állvány) helyébe tölgy polcok kerülnek, 3392 Ft, 79 krajcárért.

1871-ben távirda hivatal létesül, lévén, hogy elkészült a Csíkszereda–Gyergyószentmiklós–Borszáki vonal.

1872-ben *Hercezk Ferencz* műkertész helyébe *Patka Venczel* érkezik. A Közrez-nyakán, a Mély-patak irányában új út vonal épül.

1873-ban Alsóborszáken a Bor-pata-

kon kőhidat építenek, megkönnyítve ez által a közlekedést Felsőborszék felé. Felsőborszéken is épül egy kőhíd a fürdőbejárattól egy kicsit lennebb.

Than Károly budapesti egyetemi tanár vegyelemzi a Fő-, Kossuth-, Boldizsár-, László- és erdei József főherceg-kutakat.

A bécsi világiállításra ügynöknek a szárhegyi *Bartalis Ignác*ot választották meg. A kiállítandó tárgyak kijutásával *Margitai Gábor*t bízták meg. Nagy volt az előkészület, ugyanis ez volt az első hivatalos alkalom a borszéki borvíz bemutatására. Borszék összes leírását megjelentetik magyar, német, francia, angol, később román nyelven is. Ez alkalomból jelent meg Dr. Cseh Károly Borszékéről írt monográfiája. Prospektust (rajz) készítenek a Főkútról. A tárlatra 1500 üveg borvizet vittek ki, amiből 500-at ingyen osztottak ki, a többi eladták 25 krajcár/üveg. A borvizet *Borsodi Demeter Lajos* székely csárdájába küldték. Ugyanebben az évben a Boldizsár-, Kossuth-, László-, és Erdei kút vizéből vegyelemzésre *Dr. Heinrich János*nak Bécsbe küldtek. Ekkor készül 4 rend tájfénykép Borszékéről. Egy rend fénykép a kiállításon lett bemutatva, egy másik rend a császárnak, a harmadik rend *Gizella* főhercegnőnek, a negyedik rendet eladták Bécsben szépen albumba foglalva. Mindehhez társult még 100-100 üveg főkútbeli víz. *Gr. Andrassy Gyulán*ak is küldtek egy-egy láda borvizet. Visszajelzés érkezett, hogy a küldemények célba értek, amit nagyon szívesen fogadtak.

Ezen az első nemzetközi megméretetésen a borszéki ásványvíz jó benyomást keltett, a tulajdonos községek *discerő oklevelet* kaptak.

Módosították a fürdőbizottmány alapszabályzatát, ennek értelmében a bizottmány 12 rendes és 4 póttagból állott, aminek fele ditrói, másik fele szárhegyi volt. Az elnököt a bizottság választotta. Évente két- egy tavaszi és egy őszi gyűlést tartottak. Rendkívüli esetben többet is lehetett.

1873. november 20-ra tűzték ki az árverést. Ezt meghirdették egy pesti magyar, német és román, valamint egy bécsi német lapban. Ennek ellenére a meghirdetett napon senki sem jelentkezett. Újra hirdették a következő év május 4-re.

1874-ben kocsiút épül, a Kossuth-kúthoz.

Ebben az évben jár le a régi bérlők szerződése. A május 4-i árverésen sem volt senki. Július 2.-ra a két község közös képviselője leült tárgyalni a megjelent üzletemberekkel. Mandel Dávid és társa

Aronsohn Lebel 28 ezer forintot ígért, *Csurku Miklós* és *Popovics János*, pedig 25 ezret, majd ők is 28 ezret ígértek. De nem kapták meg a bérleti szerződést.

Augusztus 9-én újra összeültek, *Csurku Miklós* és *Popovics János* hasznbérletük 28–30 ezer forint mellett maradtak, *Dimitriu* és *Archimandrescu* szintén 30 ezer forintot ajánlott föl, amit a közigyelés nem fogadott el.

Így magánkezelésbe kerül, a tulajdonos közbirtokosságok üzemeltetik november elsejétől), igazgató *Bartalis Ignác*. Leég a szekérszín a raktár udvarán, a pecsételő ház, és a Mélik-féle ház. Újjáépítik a raktárt, pecsételőházat. Raktárakat építenek Nagyváradon, Debrecenben, Szegeden, Miskolcon, Budapesten, Brassóban, Soborsinban, Aradon, Temesváron, Segesváron. A *Piatra N.*-on felépített raktár látta el Moldvát, sőt Konstantinápolyba is innen küldték a vizet.

Tíz év alatt, amíg házi kezelésben volt 24677595 palack (pint) borvizet adtak el, és a birtokosság évi 65–70 ezer forint tiszta nyereséget könyvelhetett el.

Borszék ebben az időben élte aranykorát.

1875-ben a Kossuth-kúthoz fedett sétányt építenek, *Giacomuzzi Vigilio*, topliczai építész révén. *Margitay Gábor* terve alapján. A Kossuth-kút kő-köpút kap, előtte vasrács, körülötte rondellák, park. Az egész munkálat 1017 forint 54 kr.-ba került.

Magyar orvosok és természetvizsgálók járnak Borszéken, *Dr. Szöllősy Máté*, fürdőorvos kíséretében. (szeptember 7–9.)

Az üveggyár áttért a kőszénnel való olvasztásra. Rendeltek egy olvasztó és hűtőkemencét, amely kőszénnel működött.

Than Károly április 12-én bemutatta a Magyar Tudományos Akadémiának a borszéki ásványvízforrások elemzését, ami meg is jelent az akadémiai *Értesítő*-ben. Így jellemzi a borszéki borvizet: „főalkatrészét tulnyomólag a szabad szén-sav alkotja. A Kossuth-kút kivételével a többiekben a félig kötött és szabad szén-sav súlya jóval meghaladja a szilárd alkatrészek összes súlyát. Így pl. a főkútnál a szilárd anyagok 100 súly részére 124, sőt a József főherceg-kútban 168 s. r. szén-sav jut. E források vize a szó szoros értelmében túl van telítve szén-savval.”

1877-ben dr. Cseh Károly elemezte az Arany János-kút vizét.

1878-ban a Párizsi világiállításon is jelen volt Borszék, ahol ezüstérmes lett.

1879-ben sétány épül az Erdei-kút felé.

1880-ban *Dousa József* cseh üveggyári szakember olvasztó- és hűtőkemencét épít, amely borszéki kőszénnel kellett volna működjön. Sajnos nagyon későre hevült fel a kemence. Használhatatlan volt. Ezért a szakembert elbocsátották.

Ebben az évben lejárt a hatéves házi kezelés, és általános tisztújítást rendeltek el, illetve eldöntötték, hogy újabb hat évre nem adják hasznbérbe, hanem házilag kezelik Borszékét. Íme a megválasztott tisztségviselők: üzleti igazgató ditrói *Puskás Lajos*, üzletvezető ditrói *Siklód Péter*, gazdatiszt szárhegyi *Lázár Gergely*, könyvvezető-pénztáros *Riegel Antal*, segédkönyvvezető ditrói *iff. Puskás István*, alsóborszéki raktáros szárhegyi *Ferencz József*, felsőborszéki első raktáros szárhegyi *Fülöp Lajos*, második raktáros ditrói *Lukács Antal*. Még választottak egy segédkezelőt Felsőborszékre, a szárhegyi *Oláh Dénes* személyében és egy mézáróst ditrói *Csibi Jánost*. Ekkor a két tulajdonos község borszéki vagyona 216599 forint és 44 kr. volt.

Utat építenek a kőszénbányához, amely mintegy 2000 forint-ba került, de további javításokra szorult. A zalatnai bányakapitányságról *Mászáros Aurel* bányabiztos jött, hogy megvizsgálja a kőszénbányát. Mindent rendben talált és *Bajkó Mátyás*, közséngazdátársulat aligazgatója veszi át a bánya igazgatását. Elkezdődik a kőszén üveggyár részére való termelés.

1881-ben a Fő-kút fölött átjáró híd északkeleti párkányzata alatt egy kőfalat húztak, és az egész teret kiegyenlítették, egy szép parkot alakítván ki ez által. A régi sétány már rothadásnak indult, ezért ide is kőfalat emeltek és két oldalról faragott kőlépcsős feljáratot készítettek a Rézerdőben lévő Erzsébet-terre. Ugyanígy a Fő-kúttól délre is kőfalat építettek, a levágott domb megkötésére. A kőfal északi végében, pedig egy 2000 borvizes láda befogadására alkalmas pinceraktárt építettek.

Ugyanebben az évben foglalják köpűbe a Pásztor-kutat.

1882-ben már 3 kemence működik (üvegolvasztásra) és olvasztófazék. Jelen vannak a berlini és trieszti kiállításon.

1883-ban a Kossuth-kúthoz egy cukrászdát (kávéház) ragasztottak, alája raktár épült.

1885-ben a borszéki víz sikeresen vett részt a Budapesti Világiállításon. Ezüstérmes nyert a borszéki savanyúvíz. Az ebben az időben megjelent Dr. Cseh

Károly féle Borszék monográfia („Borszék gyógyászati és nemzetgazdasági szempontból”) leírása szerint csak a „Főkút vize hozatik kereskedésbe, holott nemcsak a jelenben, ott helyben használt 5 ivókút, hanem még számtalan más forrás vizét is bátran és sikerrel lehetne, – természetesen mindenikét a saját neve alatt – a világba szétküldve, elárúsítani.” A híres fürdőorvos, szülész, később országos képviselő leírja, hogy ha valaki erdélyi emberrel áll szóba, nemsokára a híres borvizeket is szóba hozza, kiemelve a borszéki borvizet. „Nem is csoda. A borszéki víznél kellemesebb italú savanyú víz alig található, s az olyan élénk keletnek örvend, magában Erdélyben, hogy csak Pestig is ritkán szokott belőle egy-egy nagyobb szállítmány elérkezni. Hanem a híres víznek, híres a forrása is s csak idő és pénz kérdése, hogy a borszéki fürdő mikor fog a világhírű fürdők sorába szerepelni...” A borszéki források – írja Cseh Károly – évenként 100 ezer vendéget képesek volnának ivó- és fürdővízzel ellátni, s ezen felül még 10–20 millió pint borvizet kereskedésbe lehetne adni, kelendő berendezés után. Évente 2 millió pintes üveggel kel el, holott még a mostani eljárás mellett is kétszer ennyi üveget lehetne megtölteni. A Fő-kút mellett megemlíti a Kossuth-, László-, Boldizsár- és az erdei kutat, de ezek mellett még több olyan forrás van, aminek a vizét jelenleg nem használják. „De ha egyszer Borszék gazdaságához arányos számú látogatóknak lesz mulató- és gyógyhelye: valószínűleg még új erek is fognak fölfedeztetni, mert hegyei oldalán az ásványos vizek szivárgása mindenfelé látható.”

A palackozás mindig a kor legmodernebb gépeivel történt: kezdetben Oelhofer-féle gépet használtak, ami abban az időben a technika csúcsa volt, napi 20 ezer palackot töltöttek (ettől a pillanattól csak nappal palackoztak.) Érdekes megfigyelés, hogy a borvíz esős időben, sőt már jóval azelőtt is, jobban „fő”, mint szép, meleg, napos időben. A magyarázat: a légnyomás a vízpárák miatt csökken, s így a vízre nem nehezedik nagy légnyomás. Több CO₂ szabadul fel az addig elnyelt állapotból. Esős időben kevesebb CO₂-ot tud elnyelve tartani.

Az épületeket, fürdőket, kutakat a legnagyobb gonddal takarították, fenyőséta-helyek kötötték össze a kutakat.

A Főkút előtt egy gyönyörű park található, ez a *Deák-tér*, melyet méltán tartanak a műkertészet remekének. A tér közepén díszes szökőkút van, melynek torkából hatalmas vízoszlop tör a magasba.

Fokozatosan apad Borszék jövedelmzősége, és ezért a birtokosság hozzászólás tanácskozás és megfontolás után, úgy dönt, hogy ismét bérbé adja.

A XX. század végére, Borszék annyira megerősödött, hogy önálló közigazgatási egységgé vált (1896).

A borszéki borvíz hírneve alapot adott a hamisításnak is. Egy ilyen esetről számol be a Gyergyói Hírlap, 1899. április 2-án. „Egy tölgyesi kocsmárosné a Putna és Beszterce vizét adta el borszéki borvízként.”

Hankó Vilmos, dr. vegyész, fő-reáliskolai tanár, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, a Székelyföld c. könyvében (1896) azt írja, hogy a töltés Oelhofer-féle gépekkel történik, napi 20 ezer palackkal. A telep gyáraiban készítik a csomagoló ládákat, szalmatekerceket, palackokat, itt nyomják a vignettákat is.

Az ezredéves Magyarország és a millenniumi kiállításra (1896) egy panoramikus képet készítettek, és küldtek ki, amihez csatoltak egy négy nyelvű kísérszöveget (magyar, francia, német és angol nyelven), amelyben arról is írnak, hogy üde, kristály tiszta patakok szelik át a völgyet, és ugyancsak itt fakad több mint 30 forrásból a hírneves borszéki borvíz.

Magyarországon, hol eddig a víz aránylag kevés fogyasztásnak örvendett, mert nem volt piacra víve és ára magas volt. Jelenleg (1899) már igen élénk az üzlet és míg 2 év előtt alig tett ki 100 ezer palackot, már a múlt évben meghaladta a félmilliót, és rendre szorít ki minden idegen vizet. A magyarországi kizárólagos főraktáros jelenleg Fűspök Ferencz, ki a vizet helyben következő árakon kapja: 2 liter 16 kr., 1,4 liter 11 kr., 1 liter 9 kr., 0,5 liter 7 kr. E cég az üres üvegeket becsereéli. A 2 literest 6 krért, az 1,4 literest 5 krért, az 1 literest 4 és a 0,5 literest 2 krért, melyeket, ha saját költségén visszaküld, itt 4 krért palackként megtöltik. (Szilvássy, 100. l.)

1903. november 14.-től *Fekete Mór* bécsi lakos kapja meg a bérleti szerződést 50 évre. Ennek értelmében a bérlő átvette Borszéket, mint borvízüzletet, az ásványvíz hasznosítási jogát (Főkút, Kossuth-kút, Boldizsár-kút és Lobogófürdő), az üvegyárat, az egész üvegkészlettel és berendezésekkel, úgy az üres, mint a töltött üvegeket, darabonként 5 fillérért. A szerződés a bérlőt kötelezte, hogy fenntartsa, kiépítse, befoglalja a borvízkutakat, védjegyet váltson, és azt jegyeztesse be. A tulajdonos közbirtokosság kötelezte a vízvezeték kiépítésére, amit a szerződés lejártá után átad a bérbeadónak. A fizetési kötele-

zettségek: az első 15 évben 70 ezer Korona/év, a következő 20 évben 80 ezer Korona/év, az utolsó 15 évben 90 ezer Korona/év. Sajnos nem váltak be a Fekete Mórhoz fűzött remények. Már az első tíz évben megkezdődtek a perek a bérlővel.

A Gyergyói Hírlap 1905/7-es számában olvashatjuk, hogy hamisítják a borszéki vizet. Lehet dugót és ónkupakot is vásárolni. A dugaszoló gép sem drága. A hitel víz ónkupáját tenyérrel csavarja le és rajta áll a B. betű, az oldallapján ez áll *Borszék Fürdő Vállalat*.

A Gyergyó 1906/8-as száma arról tudósít, hogy megalakult a „*Borszék Fürdővállalat Részvénytársaság*”. Az igazgatóság tagjai: Fekete Mór, Fekete Samu és Fekete Ignác. A felügyelő bizottság tagjai: Bartalis János, Koch Károly, dr. Ladányi Miksa és Csillag Máté. Ügyész dr. Hartmann Sándor. Eddig egy közkereseti társaság vezette Borszék fürdővállalatot.

A fent említett újság 15. száma arra figyelmeztet, hogy „ha valódi borvizet akarunk inni, figyeljünk a dugó-védjegyre.”

A szállítási díjat szinte felére csökkentette 1906-tól Kossuth Ferenc, kereskedelemügyi miniszter, tudósít a Gyergyó 1906/38-as száma.

III. A két világháború közötti időszak

Közben kitört a világháború, Borszékről mindenki elmenekült, beleértve Fekete Mór is. „1918 évig, a világháború befejezéséig, a borszéki borvízüzemet a megszálló katonaság használta anélkül, hogy annak ellenében a birtokosságnak a legcsekélyebb bért vagy ellenértéket is fizettek volna.” (Csiby, 16.)

1916–1918. között az Ásványvíz Kiviteli Rt. ügykezelésébe került, Czákó Emil és Fenyő Gyula igazgatók vezetésével. Hamarosan az igazgatót is behívják katonai szolgálatra, és Borszék-fürdő és üzlet teljesen felügyelet nélkül maradt.

1918-ban megváltozott az állami főhatalom. Ebben az időben is történt néhány fontos változás. A Főkút- Izvorul Principal-forrásának és a felette lévő pavilon is megújult, de nem a régi helyén, hanem egy kicsit odébb, tudjuk meg *Csiby Andor* monográfiájából. A töltés a legmodernebb eszközökkel történik, és újra elemzik a Főkút vizét.

1921-ben a közbirtokosság újra bérbé adja Borszéket, mert sem Fekete Mór, sem az általa működtetett „Borszéki Fürdővállalat” nem jelentkezett, valószínű csődbe ment. Az új bérlő nagysik-

lói *Tischler Mór* nagybirtokos és fűrészgyártulajdonos, illetve az általa összehozott új *Borszéki Fürdővállalat R. T.* Ebben leszögezik „Borszék regenerálódásának folyamatát is”. Fel kellett számolni a világháború romjait. A felújítási munkálatokra a bérlő 2,5 millió lejt költött, és ezen felül még 4 millió lejt a Fő-kút újrafoglalására. Ez majdnem balul ütött ki, mert a forrásfoglalást végző *Rumpel A. G.* bécsi kútfogaló, *Kuett* hidrológus utasítására robbantásokat végzett hogy megtalálja a forrást. Azonban ahelyett, hogy megtalálták volna az eredeti forrást, eltűnt a meglévő is. Szerencsére 1926. május ötödikén karvas-tagságú sugárban feltört a borvíz. *Tischler Mór* bérlő idejében 1 millió palackot exportáltak.

1938-ban csupán 1,5 millió palack vizet töltöttek.

Tischler Mór látva, hogy elmarad a remélt profit, részvényeinek többségét eladja a bukaresti *Chrissoveloni* banknak, amely 1940-ig bérelte Borszék-fürdőt. Sajnos, ez a társaság nem sokat tett Borszék fejlesztéséért. Tevékenysége csak a karbantartási munkálatokra, és néhány sétány megépítésére szorítkozott.

Ebben az időben a bukaresti Balneológiai Intézet munkatársai elemezték a borszéki borvizeket tudományos és balneológiai szempontból.

A palackozás után felmelegített náddugókat használtak az üvegek ledugásolására.

A bécsi döntés után megszűnt a *Chrissoveloni* bank koncessziója. A két község közbirtokossága veszi újra házi kezelésbe a fürdőt. Ők sem végeztek semmi befektetést.

Ebben az időszakban a vegyelemzéseket a debreceni egyetem orvos-vegytani intézete végezte, *Straub János* személyében.

Jött a második világháború, ami Borszéken is végigsöpört, hatalmas károkat okozva.

IV. 1945–1990 között

A háború utáni évek a romok eltakarításával teltek. Újraindul a töltőde tevékenysége. Még mindig a Fő-kút mellett van a töltőde. Évi kapacitása 3,5 millió liter. Az üzem saját villamosközponttal rendelkezett. A gőz előállítására a borszéki szénét használták. Továbbra is bérlők folytatják a palackozást.

1946–47-ben a vállalat élén *Jakab István*, mérnök, és *Török Dénes* mérnök álltak. A következő években, 1948–1950 között *Fichtel Ferdinánd* töltötte be az igazgatói tisztséget.

Az államosítás után megalakul az Élelmiszeripari Minisztérium alárendeltségében működő *APEMIN BOR-SEC* (1952. november 15.)

1952-ben megkezdik az iparvasutat *Hollósarka* és *Borszék* közötti megépítését, egészen az új palackozó üzemig.

1953-ban megkezdődnek a hidro-geológiai kutatások, új víztartálekók felkutatása végett. Ezek a munkálatok folytatódnak a '70-es évek elején is (1972–1973). Vegyelemzik újra az összes források vizét. Azóta állandóan ellenőrzik a fontosabb források hozamát, hőmérsékletét, összetételét. Lebontják a Fő-kút melletti régi kicsi borvíztöltődét.

Az első gépesített töltőállomást is ebben az évben helyezik üzembe, félautomata *Holstein-Koper* típusú töltőgépek, 4500 l/h kapacitással.

A töltéshez szükséges üvegeket a medgyesi, dícsőszentmártoni, azugai és tordai üvegyárakból szerezték be.

1954-ben igazgató *Nagy Dénes*. Bővítik, majd *NOVISSIMA PHOENIX* típusú töltő gépsorral szerelik fel a töltődét. Az üvegek mosásához *Nagama* és *Novissima* gépeket hoznak, dugaszolásra, pedig *Phoenix* gépeket. A Fő-kút vizét földalatti vezetéken hozzák le az új töltődéig (január). Az ország legkorszerűbb borvíztöltődeje szeptember 1-én, kezdte el működését. Megépül a völgyhíd (viadukt), amely lehetővé teszi a kisvasúton való szállítást. A munkálatokat a Bukaresti építő-, szerelő cég végezte. Kb. 1500 embert foglalkoztattak, egy lengyel mérnök vezetésével. A köveket Bukarestben faragták. Ma már csak építészeti műemlék, de Borszék szimbóluma.

Alsóborszéken járműjavító műhelyt létesítenek a mozdonyok, szerelvények javítására. Kezdetben gőzmozdonyok, majd a '60-as évektől c 50-es, MK 48-as mozdonyok vontatták a szerelvényeket. Hatóránként indult egy rakomány Maroshévíz felé, és onnan érkeztek az üres üvegekkel megrakott szerelvények. A vasúti pálya hossza több mint 50 km volt. Közel 300 ember dolgozott a kisvasút keretében.

1956-ban a vállalat élén *Fridman* főmérnök és *Stelescu Ladislau* álltak. Az évi töltés 22 millió liter víz volt. Ebben az időben veszik birtokba a Szakszervezetek Központi Tanácsától, a töltőde mögötti *Iván* villákat, amelyeket szolgálati lakásokká alakítanak át. Az *Ilona-villát* is ekkor kapják meg. Cserébe lemondtak a *Mészáros-féle* házról.

1961-ben az igazgató *Kosztándi Jenő*, haláláig, 1984-ig, a főkönyvelő *Dumitru Gheorghe*, míg a jogtanácsos *Puşcariu Constantin*. Ebben az évben szolgálati

lakásokat alakítanak ki a *Belvedere* villában, amelyet átvettek a helyi *Néptanáctól*. A borszék gyárban 150 alkalmazott dolgozott, de ide tartozott *Tusnád* és *Szentkirály* is. Az évi termelés 15 millió üveg víz volt.

1968-ban a *Hargita Megyei Helyipari Igazgatóság* fennhatósága alá kerül.

1969-ben főmérnök *Popescu*.

1970-ben befejezik az új üzem megépítését, amelyet két olasz *Simonazzi* töltősorral látnak el, töltőképessége 9000 palack óránként.

1972–1973-ban mélyfúrásokat végeztek, amelyek vizét szükség esetén felhasználják a palackozáshoz.

Az 1970-es években jelen vannak minden Bukaresti Nemzetközi Vásáron vagy Kiállításon, ahol a borszéki ásványvíz „Érdemoklevelet”, vagy első helyet nyert.

1975-ben 292 alkalmazott dolgozik a vállalatnál. Van 2 db. *Carpati-* és egy *Bucegi* teherautójuk.

1977-ben *Nagama BF-60-as* német gépsorral újítják fel a töltődét. Ebben az időben a *Sör-, Szesz-, és Keményítő Központ* alárendeltségébe került, (1990-ig.) Ekkor épülnek az új üzemek *Tusnádon* és *Szentkirályon*, amelyek szintén Borszékhez tartoztak. Az évi termelési kapacitás 166 millió liter ásványvíz.

Kurkó Árpád 1987-ben vezette az ásványvíz palackozó üzemet. Az évi termelés elérte a 114 millió üveget (*Tusnád* és *Szentkirály* is ide tartozik). Az alkalmazottak összlétszáma közel ezer fő volt. Gondot jelent a literes üveg hiánya. Jól teljesítettek az export részlegben dolgozó nők, *Bordanciu Vasile* vezetésével, 200%-ban teljesítették kiviteli terüket. Hasonlóképpen jól ment a *Bar Márton* vezette hűsítő részleg is, ahol 60 ember dolgozott fegyelmelzetten. Az egész töltőde zökkenőmentes működését biztosítja a *Kristály Antal* vezette hűs tagú munkaközösség, amely lelkiismeretesen végzi a bonyolult töltővonalak javítását. A szükséges pótalkatrészeket maguk állítják elő.

A tusnádi részleget *Urkon Ferenc* és *Kóródi András* vezették.

V. Napjainkban

A rendszerváltás után újabb átszervezés áldozata, az *Ipari és Nyersanyag Minisztérium* keretében működő *Geológiai részleghez* tartozik. Igazgató *Siller Mihály*, főmérnök *Voinea*. A „kuponos privatizáció” során négyezer részvényes helyett közel 13 ezren helyezték el itt a kötvényeiket”.

1991-ben megszűnik a keskenyvágányú vasúton való szállítás.

1992-től, átvéve az Apemin vagyonát megalakul a „Regina Apelor Minerale” S. A. (Az Ásványvizek Királynője. Borszék) kereskedelmi társaság. Ez egy viszonylag nehéz időszak volt az üzem életében. Az országban uralkodó gazdasági nehézségek éreztették hatásukat itt is. Komoly erőfeszítésekbe került a hanyatlás megakadályozása, a csőd elkerülése.

1993-ban az állandó alkalmazottak száma 240 fő, 15 millió liter palackoztak. A cég vagyona 4 milliárd lej.

1994-től elindult egy lassú felemelkedés. Elkezdődik egy korszerűsítési folyamat, amely azóta is folyamatos. A termelés megduplázódik.

A menedzseri versenyvizsgát (augusztus 15.) Siller Mihály nyeri, és marad továbbra is a cég élén.

1995-ben az 55/1995-ös törvény alapján privatizálják. Már 61 millió liter ásványvizet adnak el. Hat gyártási gépsor működött, a '70-es évek szintjén. Mindenik üvegpalackba töltötte az ásványvizet.

1998-ban beindul a privatizálás. A Chomchim Rt. vásárolja meg, 25 millió márkát és 10 milliárd lejt ruházott be. Nemsokára (októberben) egyesül a Romaqua Group Rt.-vel, a többségi részvényes a bukaresti Comchim. A hagyományos üvegek helyett, rátérnek a PET palack használatára. Modern, német *Krupp Corpoplast* cég gépei készítik itt helyben ezeket a pillalackokat. Új, olasz *Sasib Beverage* gépsorral látnak el két töltővonalat, ami tovább növeli a termelékenységet (101 millió liter). Igazi csúcstechnológia.

1998–2003 között felújították az egész gyártási technológiát. Ma már egyetlen berendezés sincs a vállalatnál a rendszerváltás előtti időből.

Megkapták az európai normák betartását elismerő ISO 9001/2001-et, amelyet a német TÜV CERT bocsátott ki. Olyan minőség, amely garantálja a ter-

mékek színvonalát és minőségét. A palackozó gépsorokra a HACCP minősítést is megkapták a fent említett német cégtől, ami az élelmiszerek biztonsági minősítését jelenti.

200 új munkahelyet létesítettek.

1999-ben Radu Lázároiu-t nevezik ki főmérnöknek.

2000-ben 137 millió liter ásványvizet palackoztak.

A közúti forgalom kiszorította a vasúti szállítást. Költséges volt a karbantartás. Gyakran borultak fel a vagonok, sok volt az üvegtörés. Ezért felszámolták a vasúton való szállítást. Felszedték a slipperfákat meg a síneket, és értékesítették. Csak az impozáns viadukt maradt meg, mementónak. Építészeti emlék, ami a fotósok kedvenc témája és hasznos reklámfelület.

Személycserékre is sor került: *Bocsakay Ilona*, főkönyvelő helyébe *Citirigă Gheorghe* kerül, *Vild Mihály* személyzeti osztályfőnök helyett *Ungureanu Ion*.

2001. december 21-én kezdték palackozni a sima vizet, lévén, hogy egyre nagyobb az igény a savmentes sima víz iránt.

A töltővonalak modernizálása lehetővé tette a termelékenységek növekedését is, már 190 millió liter vizet palackoznak évente. Május hónapban többet termeltek, mint 1993-ban, egész évben. Öt hónapi termelés meghaladta az 1995-ös egész évi termelést. Az első félévi termelés egyenlő volt az 1997-es év teljesítményével. Igazi látványos fejlődés, ami a modernizálás nélkül elképzelhetetlen lett volna.

2002. augusztus 9-ig, haláláig *Siller Mihály* vezeti a céget, utána *Radu Lázároiu* mérnök kerül a vezérigazgatói székbe.

2003. szeptember 1-től négy új termék kerül a piacra: 0,25 l-es sima és szénsavas ásványvíz, valamint 0,7 l sima és buborékos ásványvíz. Ezzel ötre nő a teljesen automatizált töltővonalak száma.

Megépítenek egy saválló légi távvezetékét, ami nem vált be, később lebontották.

Az évi termelés 350 millió liter. Napi lebontásból így néz ki: 200 ezer liter üveges víz, 360 ezer db. Pet.

A PET palackokat itt helyben készítik, modern fröccsentő gépek segítségével.

A borszéki ásványvíz az első helyen szerepel a borvizek számára készített ranglistán, és a 21 romániai gyártó közül az első helyet foglalja el. A Romániában palackozott ásványvízmennyiség 38,1%-át Borszéken palackozzák. (2003.)

Augusztus hónapban többet palackoztak, mint 1993-ban egész év alatt.

A GfK cég által készített felmérés értelmében úgy az országban, mint külföldön igazából csak 15 román márkanév ismernek az emberek. Ezek között szerepel a DACIA, ARCTIC ÉS BORSEC.

2004. augusztusában a cégnek 569 alkalmazottja volt, az évi forgalma, pedig 980 milliárd lej, 3. Hargita megyében. A Hargita Kalendáriumban egy nagyon tömör reklám olvasható: *Természet egy pohár vízben*. Valóban egy pohár ásványvízben benne van az egész természet, annak minden összetevője.

Jelenleg öt gyártósor van, ebből 3 PET, 2 üvegekbe (1 literes, a másik egy luxuskivitelű 0,75 l-es üvegbe, amelyet csak a HORECA (Hotel-Restaurant-Catering) láncnak értékesítenek. A termék neve Borsec Premium. A termék skálán tízféle ásványvíz típus létezik.

A szénsavat nem kivonással nyerik, hanem van külön ilyen típusú borvízforrás az udvaron és a környéken.

Ma a borszéki ásványvíz ismert az egész világon. Az Európai Unió is elismeri, mint természetes ásványvizet. Jelen van Nyugat-Európa piacain, Közép-Keleten, valamint az Amerikai Egyesült Államok egyes országaiban. Izraelben. Ez a mennyiség a termelés alig 10%-át teszi ki.

Itt a Coke zero: igazi Coke-íz, cukor nélkül

Budapest, 2008. április 4.

Április 4-től Magyarországon is kapható a Coca-Cola legújabb üdítőitala, a Coke zero. Sokáig azt gondolhatuk, hogy cukor nélkül nem lehet igazi Coke ízt produkálni, de most bebizonyosodik, hogy az ilyen lehetetlennek tartott dolog is lehetségessé válhatnak.